

STEFAN ANGIEŁOW

Etyka jako nauka*

Badając skuteczność stosowania ściśle naukowych zasad do rozstrzygnięcia problemów człowieka — etyka stopniowo wkracza w nasze życie. Nie ma to nic wspólnego z umoralniającym kaznodziejstwem, niestety zbyt jeszcze często spotykanym w literaturze etycznej. Zadaniem etyka jest sformułowanie naukowych i teoretycznych podstaw przeświadczeń etycznych, nie należy zaś do niego, skądinąd niezbędne, przekazywanie ich. Podstawowym zadaniem etyki jest nie tylko ukazywanie kryzysów moralnych naszej epoki, lecz ich naukowe wyjaśnienie, badanie *istoty stosunków moralnych, ujawnienie tego, co nowe i co dzięki zwycięstwu socjalizmu stało się treścią dzisiejszej moralności — opis i wyjaśnienie procesu, za którego sprawą nowy człowiek nabywa edukacji moralnej*. Naukowcy zajmujący się etyką muszą przede wszystkim badać prawa moralnej przebudowy stosunków między jednostką a społeczeństwem, między interesami osobistymi i społecznymi. W warunkach socjalizmu jest to problem szczególnie doniosły ze względu na dialektyczny związek tego, co obiektywne, i tego, co subiektywne, tego, co materialne, i tego, co moralne. Etyka winna ujawnić całą złożoność wzajemnych stosunków między wspomnianymi czynnikami, jak również odkryć mechanizm przekształcania się warunków obiektywnych w racje ludzkiego postępowania.

Z drugiej strony winniśmy ukazać moralną zawartość takich kategorii, jak cel, interes własny, wolność, konieczność i innych kategorii materializmu historycznego. Wiadomo, że moralność nie mogłaby istnieć, gdyby nie było ludzkich potrzeb, interesów i dążeń materialnych. Odkrycie tej prostej prawdy należy do największych osiągnięć marksizmu.

Od etyki marksistowskiej oczekuje się rozwiązania problemu moralnych aspektów budowy socjalizmu. Chodzi tu przede wszystkim o sformułowanie treści, form i dróg tworzenia się oraz funkcjonowania moralności komunistycznej, ukazania przyczyn sprzeczności i konfliktów mo-

* Prof. Stefan Angielow — dyrektor Ośrodka Filozofii i Socjologii Bułgarskiej Akademii Nauk, redaktor naczelny pisma „Politicheskaja proswieta”, autor licznych publikacji na tematy etyczne, m. in. książki *Etika kao nauka*, Sofia 1968.

ralnych w społeczeństwie socjalistycznym, ujawnienie subiektywnych i obiektywnych czynników warunkujących świadome przyjęcie kodeksu moralności komunistycznej jako elementu edukacji moralnej i wyznacznika postępowania człowieka.

Dla rozwiązania tych problemów nie wystarczy dokonać abstrakcyjnych analiz logicznych, potrzebne są empiryczne prace badawcze z zakresu etyki, rzetelne badania winny bowiem łączyć teoretyczny wykład moralności i zbudowany na jego podstawie idealny model postępowania z empirycznymi badaniami sytuacji moralnej naszego społeczeństwa. Zwłaszcza badania empiryczne zyskują szczególną doniosłość. Do wspomnianego kręgu problemów należą jakościowe i ilościowe determinanty zjawisk moralnych, budowanie matematycznych i statystycznych modeli naszego życia itp., co ciągle jeszcze stanowi *terra incognita* współczesnej etyki. Niezwykle doniosłe są także badania dotyczące możliwości, granic i zakresu zastosowania metod socjologicznych (takich jak obserwacje, wywiady, eksperymenty i in.) w etyce. Dla rozwiązania tych problemów nie wystarczy wysiłek samych etyków, nieodzowne jest współdziałanie socjologów, cybernetyków i innych specjalistów.

Przed etyką marksistowską stoją teraz poważniejsze niż w przeszłości zadania. Musi ona rozwijać się jako dyscyplina naukowa w okresie, w którym jej podstawową treść określa walka o wyzwolenie narodowe i społeczne. Nowy system społeczny wprowadza w życie nowy rodzaj stosunków społecznych. Pojawienie się i rozwój nowych stosunków społecznych oznacza rozszerzenie sfery oddziaływania czynnika moralnego. Marks dawno temu napisał: „Ponieważ charakter człowieka jest kształtowany przez okoliczności, musimy okoliczności te uczynić ludzkimi...” Życie coraz częściej potwierdza głęboką prawdę tych słów. Wielkość i siła socjalizmu tkwi w tym, iż po raz pierwszy w historii zdołano przewyciężyć zarówno burżuazyjny indywidualizm, jak i niwelujący wszelkie różnice kolektywizm, wprowadzić ład w złożone stosunki między społeczeństwem a jednostką.

Marksizm przekształcił naukę społeczną w prawdziwą naukę. Nie ujmuje więc etyki jako sumy wiecznych prawd, lecz jako rozwijający się system naukowy, który ujawnił istotę natury człowieka. W przeciwieństwie do idealistów fałszujących i mistyfikujących naturę człowieka, Marks i Engels oparli swój pogląd na materialistycznej tezie, że człowiek jest częścią przyrody, jej najwyższym przejawem. Ale wykroczyli poza ówczesny materializm mechanistyczny, na którego gruncie człowiek jest tylko produktem natury. Było dla nich rzeczą jasną, że człowiek nie przystosowuje się do przyrody biernie, jak to czynią zwierzęta, lecz jako istota aktywna przystosowuje się świadomie i twórczo. Praca, w której cel działalności człowieka wiąże się z realizacją jego potrzeb, stwarza

możliwości przewyciężenia żywiołowości w jego stosunku do przyrody, a zarazem wejścia w określone relacje z ludźmi. Tylko wtedy, kiedy człowiek działa jako istota społeczna, w procesie pracy, może przekształcać zjawiska przyrody w ucłowieczone produkty swojej działalności. Krytykując Feuerbacha Marks dowiódł, że natura człowieka nie jest abstrakcją określającą poszczególne indywidua, lecz „całokształtem stosunków społecznych”.

Tworząc podstawy naukowego ujęcia historii, marksizm przewyciężył jednostronność dotychczasowej myśli filozoficznej. Odkrył, że wolność nie na tym polega, iż ludzie muszą podporządkowywać się konieczności, lecz na świadomym i rozumnym używaniu tej wolności. Nie oznacza to jakiejś wydumanej niezależności od praw natury i społeczeństwa, lecz możliwość trafnego działania na podstawie zdobytej wiedzy oraz zapanowania nad naszymi kontaktami ze światem przyrody i nad samą przyrodą. „Wolność woli — konkluduje Engels — to nic innego jak zdolność podejmowania decyzji na podstawie znajomości sytuacji”.

Ponieważ wolność wyraża się w panowaniu człowieka nad otaczającą go przyrodą, nie można jej uważać za wynik samej kontemplacji. Natura ludzka jest głównym kryterium prawdziwej wolności i podstawowym kryterium jej zdobycia. Praktyka jest o tyle obiektywna, o ile jest uwarunkowana przez świat materialny, ale o tyle subiektywna, o ile zawiera się w niej nieprzymuszona, świadoma działalność. Kto pragnie zmienić świat, musi najpierw poznać konieczność, aby następnie przekształcić ją w wolność, jak również w pewnym sensie — wolność w konieczność.

Historii nie tworzy pozaludzka zewnętrzna siła, niezależna od konkretnych indywiduów. Przypomnijmy, że Marks krytykował proudhonowską koncepcję społeczeństwa całkowicie oddzielonego od konstytuujących je jednostek. Dla Marksa tylko faktycznie istniejący człowiek stanowi wartość najwyższą: jest on jedynym twórcą swojej własnej historii. Wzajemne stosunki między ludźmi, istotne dla procesu produkcji, określają także historię człowieka, z kolei warunki egzystencji społecznej determinują społeczną świadomość człowieka. Moralność jako jedna z form świadomości społecznej stanowi szczególne odzwierciedlenie społecznej egzystencji człowieka. Ponieważ społeczeństwo rozwija się i przekształca, jest rzeczą oczywistą, że moralność, którą zrodziły określone stosunki społeczne, także rozwija się i przekształca: moralność nie jest systemem norm wiecznych i niezmiennych. Przyczynę zmian moralności trzeba upatrywać w zmianach sposobu produkcji, które mają decydujące znaczenie dla całości stosunków społecznych. Marksizm nie tylko ukazał zależność moralności od życia społecznego, lecz również odkrył doniosłość funkcjonowania moralności i jej wtórny wpływ na życie społeczne. Moralność może mieć charakter radykalny jedynie wtedy, gdy odpowiada potrzebom ro-

zwoju społecznego; jest siłą reakcyjną, gdy broni starych gnijących form i stosunków.

Marks i Engels nie przypisywali zwycięstwa komunizmu abstrakcyjnym ideom równości, sprawiedliwości, człowieczeństwa, doskonale bowiem wiedzieli, że samo powtarzanie tych słów nie przyniesie żadnych praktycznych rezultatów. Zdawali sobie też sprawę z faktu, iż te ogólne idee zawsze zyskują konkretne określenia, rozmaite klasy nadają im odmienne treści. Same idee nie mogłyby oddziaływać nie wspierane przez siły postępu. Tak więc Marks i Engels odrzucili koncepcje utopijne i biorąc za punkt wyjścia interesy i warunki klasy robotniczej — nadali socjalizmowi status nauki. Realizując swoje własne interesy klasa robotnicza nie tylko wyzwala siebie spod ucisku, lecz przynosi wolność całej ludzkości. Bezklasowe społeczeństwo komunistyczne oznacza więc rzeczywisty humanizm, pokój, pracę, wolność, braterstwo i szczęście obywateli. Marksizm nie mógłby istnieć bez ideałów moralnych, głosi je jednakże nie na modłę idealistyczną i metafizyczną, lecz odwołując się do materializmu dialektycznego. Moralny ideał komunistów nie ma nic wspólnego z filantropią; nie wynika też z apriorycznej struktury świadomości. Jest to raczej proces rozwijający się na gruncie przekształceń historycznych. I w tym tkwi jego siła.

Ideał moralny, który Marks sformułował na podstawie naukowych badań nad społeczeństwem, był równocześnie wewnętrzną siłą napędową jego rewolucyjnej działalności. W marksizmie znajdujemy harmonijne połączenie teorii o obiektywnym charakterze praw rozwoju społecznego i subiektywnych dążeniach rewolucyjnych, wyrażających świadomość klasową. Marksizm nie ustanawia bowiem wiecznie obowiązującego imperatywu kategorycznego, który nakazuje nam spełniać te czy inne czyny niezależnie od naszych interesów. *Etyka marksistowska bada narodziny autentycznego życia moralnego wśród współczesnych rewolucjonistów upatrując w tym etykę przyszłości.*

Kiedy mówimy, że etyka jako część marksizmu jest aktywną nauką rewolucyjną, mamy na myśli to, że nie poprzestaje na samych badaniach zjawiska moralności, ale śmiało ukazuje wszystko, co nowe i radykalne w dzisiejszym społeczeństwie. Tak więc etyka marksistowska rozwija się równolegle ze zmianami i przekształceniami w życiu moralnym. Twórczy charakter moralności znalazł znakomity wyraz w działalności W. I. Lenina. Lenin odkrył podstawowe zasady moralności komunistycznej w okresie, w którym był blisko związany z ruchem rewolucyjnym i z Rewolucją Październikową.

Czy etyka może być niezależną nauką? Marksisci zajmują różne stanowiska w tej sprawie. Według A. F. Szyszkina, wybitnego etyka, ra-

dzieckiego, etyka nie jest niezależną nauką, lecz stanowi w gruncie rzeczy część filozofii marksistowskiej. G. Bandzeładze w niezwykle interesującej pracy pt. *Próba wyłożenia systemu etyki marksistowskiej* stanowczo obstaje przy tym stanowisku. Według niego etyka była i nadal pozostaje częścią filozofii marksistowskiej. Nie ma żadnych podstaw, żeby wydzielać etykę marksistowską jako osobną naukę, ponieważ filozofia marksistowska związana jest z etyką, estetyką i innymi dyscyplinami tak, jak związana jest z materializmem historycznym i dialektycznym. Tak więc etyka wchodzi w skład filozofii marksistowskiej nie jako część składowa materializmu dialektycznego i historycznego, lecz jako część niezależnej dziedziny filozofii.

Inni autorzy — wręcz przeciwnie — uważają, że etyka powinna być wydzielona z filozofii. Na przykład czechosłowacki marksista, J. Engst, uważa, iż etyka, dotychczas mieszcząca się w strukturze materializmu historycznego, teraz winna zyskać status nauki niezależnej. Za ideą etyki jako nauki niezależnej opowiada się też czechosłowacka uczona I. Popielowa: „Jeżeli przez etykę rozumiemy naukę dotyczącą stosunków moralnych, te zaś stanowią pewną kategorię stosunków społecznych, to nauka o tej kategorii stosunków (etyka) winna stanowić osobną naukę społeczną”. Z drugiej strony niektórzy autorzy twierdzą, iż to, czy etyka pozostaje w granicach filozofii, czy nie — nie ma rozstrzygającego znaczenia. Sprawa statusu etyki jest jednak znacznie bardziej złożona i znacznie bardziej doniosła dla dalszego jej rozwoju, niż się rzecznikom tego poglądu wydaje. Jesteśmy świadkami bardzo ważnych wydarzeń społecznych i nowych odkryć naukowych. Wydzielając etykę jako niezależną naukę, można znacznie precyzyjniej określić specyfikę kierunków i metod badawczych, a zarazem jaśniej dostrzec jedność etyki i innych nauk. Z tego względu słuszność jest po stronie tych, którzy chcieliby widzieć etykę jako naukę niezależną.

W przeszłości filozofowie zajmowali się nie tylko etyką, ale także psychologią, matematyką, naukami przyrodniczymi i innymi dyscyplinami. Od czasów Arystotelesa filozofowie uprawiali psychologię, a jednak nie przeszkodziło to psychologii wyodrębnić się w oddzielną naukę. To samo stanie się z etyką. W starożytnej Grecji filozofia obejmowała całość wiedzy ludzkiej; proces wydzielania się poszczególnych gałęzi wiedzy i konstituowania poszczególnych nauk rozpoczął się dopiero później. Jako pierwsze niezależne dyscypliny wydzieliły się nauki przyrodnicze, znacznie później nauki o społeczeństwie. Proces ten ciągle jeszcze trwa.

Nadszedł czas, by przyspieszyć i zakończyć etap formowania się etyki jako niezależnej dyscypliny naukowej. Jest to wymaganie, jakie stawia samo życie, szczególnie w krajach socjalistycznych, gdzie czynnik mo-

ralny nabrał decydującego znaczenia. W miarę, jak społeczeństwa socjalistyczne dojrzewają na swej drodze ku komunizmowi, etyka staje się coraz bardziej potrzebna dla zarysowania perspektyw naszego życia.

W podręcznikach filozofii marksistowskiej możemy przeczytać, że filozofia jest nauką o ogólnych prawach natury, społeczeństwa i myślenia, i że podstawowym problemem filozofii jest stosunek myślenia i bytu, świadomości i materii. Czym zajmuje się etyka? Jest to dyscyplina, która bada naturę i funkcję moralności. Moralność jest zjawiskiem społecznym. Jako forma działalności społecznej moralność jest regulatorem naszego postępowania w większości dziedzin naszego życia. Spotyka się różnorodne ujęcia zakresu terminu „moralność”, ale *jak dotychczas żaden marksista nie twierdził, że przedmiotem etyki są ogólne prawa przyrody, społeczeństwa i myślenia*. Czy możemy więc ostatecznie stwierdzić, że etyka musi pozostać dyscypliną filozoficzną? Nie jest to argument przekonywający. Filozofia jako taka nie jest zainteresowana w podporządkowaniu sobie takich dyscyplin jak etyka czy estetyka, ponieważ filozofia marksistowska nie jest sumą dziedzin filozoficznych i poszczególnych problemów, ale raczej stanowi uogólnienie wszystkich nauk. *Etyka marksistowska jako swoista nauka społeczna (a nie dyscyplina filozoficzna) winna badać przyczyny zmian dokonujących się w świadomości człowieka, jego postępowaniu, czynnościach moralnych, winna wyjaśniać istotę i społeczny charakter moralności — norm, pojęć i zasad moralnych, winna badać narodziny, charakter, ewolucję i następstwa przestrzegania moralności komunistycznej*.

Jako nauka — etyka należy do marksizmu-leninizmu. Każdy problem etyczny można badać w kontekście uwarunkowań klasowych, podobnie jak wszelkie zagadnienia marksizmu. Filozofia marksistowsko-leninowska jest podstawą wszystkich nauk; etyka nie jest w stanie rozwijać swych fundamentalnych problemów bez pomocy teorii filozoficznej, i chociażby w tym fakcie wyraża się jedność etyki z filozofią.

Problemy etyki ściśle wiążą się z tym, jak człowiek pojmuje swoje miejsce w świecie i jakie znaczenie nadaje swemu życiu. Moralność jako zjawisko społeczne może istnieć tylko w społeczeństwie, zatem odkrycie struktury społecznej jest pierwszym krokiem na drodze do rozwiązania dylematów moralnych. Etyka wiąże się także z komunizmem naukowym. Odkrycie praw narodzin i rozwoju komunizmu wskazuje etyce kryterium rozwoju społecznego i określa główne zadania wychowania moralnego.

Stosunki moralne istnieją nie tylko w sferze myśli, znajdują one wyraz w postępowaniu ludzi, w ich codziennej praktyce. Stosunki moralne mogą istnieć tylko na bazie stosunków materialnych, aczkolwiek mogą mieć charakter przeciwstawny wobec nich. Struktura moralna jest swoistą formą świadomości społecznej. Moralność zrodziła się z potrzeby uregulo-

wania stosunków między ludźmi. Przez moralność potocznie rozumie się sumę wzorów lub zasad postępowania wobec innych, wobec własnej klasy i społeczeństwa, przekonania i poglądy zarówno w sprawach osobistych, jak i publicznych oraz tradycję. Jest to jednak definicja niewyczerpująca, głównie dlatego, że nie ukazuje swoistego charakteru moralności i jej celów. Nie mówi ona, ani dlaczego moralność istnieje jako niezależna forma świadomości, ani jaka jest struktura świadomości. Są to niewątpliwie trudne problemy, ale życie uporczywie domaga się ich rozwiązania.

Narodziny moralności zbiegają się z powstaniem stosunków: człowiek — wspólnota — społeczeństwo; człowiek nie może istnieć poza społeczeństwem. Ale nie oznacza to, iż społeczeństwo pochłania go bez reszty; jednostka zachowuje pewien stopień niezależności względem całości społecznej. Rozwijając się jako istota ludzka człowiek jednocześnie indywidualizuje się. Społeczne zdeterminowanie zachowania człowieka nie prowadzi jednak do fatalizmu. Konieczność społeczna — wynika to z jej istoty — pozostawia człowiekowi wiele dróg realizacji swych interesów i subiektywnych celów. *Moralność jest zatem ideologicznym, społecznym i psychologicznym odzwierciedleniem wzajemnych relacji między indywidualnymi i społecznymi interesami człowieka, między indywiduum a społeczeństwem.*

Przedstawmy zatem na koniec własną definicję moralności: *moralność jest systemem norm i pojęć o charakterze oceniającym i imperatywnym, dotyczących zachowania człowieka, systemem, który odzwierciedla i wyraża społeczną naturę człowieka, szczególnie zaś wzajemne stosunki między tym, co indywidualne, a tym co społeczne, i dla urzeczywistnienia którego wystarczą osobiste przekonania i opinia społeczna.*

Definicja nasza, jak wszelka definicja, nie jest w stanie objąć całego bogactwa zjawisk moralnych. Niemniej jestem głęboko przekonany, iż daje ona znaczenie dokładniejsze i pełniejsze określenie moralności niż inne definicje. W przeciwieństwie do nienaukowych teorii moralności etyka marksistowska upatruje drogę urzeczywistnienia najwyższego dobra nie w nawoływaniach moralnych czy też w przemianach indywidualnych, lecz we wspólnych działaniach zmierzających do udoskonalenia stosunków społecznych, rozwoju sił twórczych oraz podnoszenia poziomu kultury społeczeństwa. Jest to historyczne zadanie określające charakter etyki marksistowskiej, a zarazem wytyczające cel tej etyki — kształtowanie nowego człowieka.

Tłum. Zenobia Skwierczyńska-Masny

Стефан Ангелов

ЭТИКА КАК НАУКА

Основной задачей марксистской этики является не формулирование определенных моральных требований и их воплощение в жизнь, а описание моральной действительности. Этика не является философской наукой. Она выступает как частная, автономная наука о морали, опирающаяся на философские принципы исторического материализма.

Определяя главные задачи марксистской этики в социалистическом обществе, автор подчеркивает, что она должна прежде всего показывать содержание, формы и пути формирования и функционирования коммунистической морали; посредством научных исследований социальной действительности она должна показывать причины противоречий и моральных конфликтов в социалистическом обществе, а также определять условия, способствующие утверждению коммунистической морали.

Stefan Angielow

ETHICS AS SCIENCE

The principal task of Marxist ethics is not to formulate particular moral principles or to implement them but to describe and explain moral reality. Ethics is not a philosophical discipline although as a science of morals in its own rights it is based on philosophical premisses of historical materialism. Trying to define the principal tasks of Marxist ethics in the socialist society the author contends that Marxist ethics should determine the contents, the forms and the ways in which the communist morality develops and functions: in the analysis and scientific examination of the social reality it should reveal the causes of contradictions and moral conflicts in the socialist society, it should also identify favorable conditions for an extensive acceptance of the communist morality.